

Αντόρνο, Νίτσε και το πρόβλημα της μεταφυσικής

Η κριτική της μεταφυσικής στους Αντόρνο και Νίτσε αποτελεί στοχαστική κίνηση ενός εκ νέου προσδιορισμού των όρων και των προϋποθέσεων της φιλοσοφικής σκέψης μετά την κατάρρευση των μεγάλων συστημάτων του ιδεαλισμού. Η στάση αυτή εκδηλώνεται εντονότερα στην περίπτωση του Αντόρνο, ο οποίος εντάσσει τους *Στοχασμούς για τη Μεταφυσική*, του τελευταίου μέρους της *Αρνητικής Διαλεκτικής*, στο πλαίσιο της καντιανής προβληματικής γύρω από τη δυνατότητα ύπαρξης αυτοκριτικού λόγου. Τόσο οι σκέψεις του Αντόρνο για μια αρνητική διαλεκτική όσο και το νιτσεϊκό πρόταγμα των πολλαπλών κόσμων βούλησης (δύναμης και ερμηνείας) επικεντρώνονται στο ερώτημα του εάν είναι δυνατή μια κριτική της μεταφυσικής, η οποία δεν θα αρκείται πλέον ούτε στο ρόλο ενός ασυμβίβαστου αρνητισμού αλλά ούτε και μιας ολοσχερούς απόρριψης. Επειδή ο Αντόρνο δεσμεύεται από την καντιανή ερωτηματοθεσία μιας αρνητικής μεταφυσικής (στα όρια του καθαρού λόγου), επιχειρεί την κριτική σωτηρία της μεταφυσικής στο πλαίσιο μιας αρνητικής ερμηνείας του κόσμου. Παρ' όλα τα παράδοξα και τα αδιέξοδα μιας σθεναρά ασυμβίβαστης αρνητικής στάσης, η κριτική-αρνητική θεώρηση της *Αρνητικής Διαλεκτικής* ευελπιστεί να αποτελέσει συνεπή θεωρητική πρόταση. Από τη μεριά του ο Νίτσε πρώτος καταγράφει με ενάργεια την παράλυση ή, ακόμα καλύτερα, τη διάλυση των μεταφυσικών κοσμοθεωρήσεων, διάγνωση που για τον Αντόρνο αποτελεί αναγκαίο σημείο εκκίνησης κάθε σύγχρονου φιλοσοφικού λόγου. Από τη στιγμή που και οι δύο στοχαστές τοποθετούνται αρνητικά απέναντι στην παραδοσιακή μεταφυσική, μας ενδιαφέρει να εξασκηθούμε με ποιο τρόπο αντιδρά ο καθένας τους απέναντι στο φαινόμενο της εξάντλησης και έλλειψης του μεταφυσικού στοχασμού. Η θέση που υποστηρίζω εδώ είναι πως μπορούμε να αντιπαραθέσουμε τις δύο προτάσεις κριτικής της μεταφυσικής πάνω στην επιχειρηματολογική βάση μιας αντίθεσης. Και στα δύο φιλοσοφικά εγχειρήματα κριτικής διαπιστώνουμε την αντίθεση μεταξύ αποφασιστικής απόρριψης της μεταφυσικής, από τη μια, αλλά και της επιθυμίας, από την άλλη, να εξεταστεί κατά πόσο η μεταφυσική μπορεί να κινητοποιήσει δυναμικά την ερμηνευτική διαίγηση του κόσμου.

Για να δούμε καλύτερα την αντιθετική αυτή στάση πρέπει να ανατρέξουμε στις αφηρημένες νοηματοδοτήσεις της κριτικής της μεταφυσικής στη σκέψη του Αντόρνο και του Νίτσε. Ο Αντόρνο εντάσσει το στοχασμό γύρω από τη δυνατότητα ή την αναγκαιότητα μεταφυσικής σκέψης στο πρόγραμμα μιας κριτικής που υπερβαίνει το αντικείμενο κριτικής.

διατηρώντας ή «διασώζοντας» τον υγιή του πυρήνα. Το στοχαστικό σχήμα αλληλεγγύης προς τη «μεταφυσική τη στιγμή της πτώσης της»¹ αποτελεί μια από εκείνες τις συνηθισμένες διαλεκτικές διατυπώσεις του Αντόρνο που προκαλούν αμηχανία. Η καταληκτική αυτή πρόταση της *Αρνητικής Διαλεκτικής* προκύπτει από μια επιχειρηματολογική αντιμετώπιση δύο δεδομένων: από τη μια μεριά, η κριτική του λόγου έχει ήδη διαγνώσει, ότι οι ιδέες της μεταφυσικής (για τον Καντ θεός, ελευθερία και αθανασία) έχουν ανεπιστρεπτί περιέλθει στη σφαίρα του παρωχημένου. Αν όμως κάποιος δεν θέλει να απωλέσει τη δυνατότητα υπέρβασης που ενέχεται στη μεταφυσική συνθηκολογώντας μπροστά στο υπαρκτό, πρέπει να διατηρήσει την επιθυμία που τροφοδοτεί ο μεταφυσικός στοχασμός προς το μετά ή το υπεράνω της κοινωνικής-οντικής κατάστασης. Ο Αντόρνο παροξύνει κατά μια έννοια την κρίσιμη κατάσταση της μεταφυσικής σκέψης, υποστηρίζοντας ότι η έκλειψή της συμπίπτει με την αξίωση που εγείρει για έναν αληθινό και υπερβατικό λόγο. Παράδοξα, ακριβώς τη στιγμή που η μεταφυσική αποχωρεί από το προσκήνιο, αποδεικνύεται περίττανα η αναγκαιότητά της.

Ας στραφούμε τώρα στον Νίτσε. Παρατηρούμε με έκπληξη ότι, αναφορικά προς τη διπλή αντιμετώπιση της μεταφυσικής, η στάση του δεν διαφέρει πολύ από αυτή του Αντόρνο. Αντί για «πτώση», ο Νίτσε μιλά για μηδενισμό. Η έννοια νοηματοδοτεί ακριβώς εκείνη την κατάσταση ανενεργών πια αξιώσεων ισχύος της μεταφυσικής (προπάντων της αλήθειας και της ηθικής), των οποίων η αναγκαιότητα οδηγεί αντίστροφα τον Αντόρνο στην κατάστροψη σχεδίου διάσωσης ή κριτικής διατήρησής της. Ο Νίτσε δεν θέλει βέβαια να αντιμετωπίσει θετικά την ανέλπιδη κατάσταση της μεταφυσικής που φθίνει λόγω των συνθηκών της ύστερης νεωτερικότητας. Με λίγα λόγια, δεν επιθυμεί να συμβάλει στην κριτική της διάσωσης. Από την άλλη μεριά, όμως, θέλει να εκμεταλλευτεί το συμβάν έκπτωσης της μεταφυσικής, ώστε να αντλήσει κάποια θετική δυναμική υπέρβασης. Η θετική πλευρά αποσύνθεσης της μεταφυσικής φέρει το όνομα *ενεργός μηδενισμός*². Όταν η ολοκλήρωση του μηδενισμού ενέχει το δυναμικό αυτοκριτικής και αυθυπέρβασης, τότε για τον Νίτσε όλα εξαρτώνται από το να κατανοήσει κανείς πως τα προτάγματα νοηματοδότησης και αξιολόγησης του κόσμου δεν σχετίζονται με κάποια «πραγματικότητα», αλλά, αντίθετα, αποτελούν προτάγματα ερμηνείας. Ως σύμπτωμα μιας τέτοιας διαδικασίας σηματοδοτεί ο Νίτσε την πειραματική φιλοσοφία του: Η φιλοσοφία αυτή «προδιαγράφει πειραματικά τις δυνατότητες του θεμελιώδους μηδενισμού – χωρίς με αυτό να θέλει να πει κανείς ότι παραμένει απλά σε ένα όχι, σε μια άρνηση, σε μια θέληση για το Όχι»³. Θεμελιακή προϋπόθεση για μια φιλοσοφία που θα υπερκεράσει το μηδενισμό, ανοίγοντας νέες προοπτικές κριτικής σκέψης, είναι η άνευ όρων κατάφαση του Γίγνεσθαι.

Από τη σκιαγράφηση της στάσης των Αντόρνο και Νίτσε απέναντι στην κατάρρευση της μεταφυσικής φανερώνεται ένας κοινός μεταξύ τους άξονας. Και οι δύο κριτικοί της μεταφυσικής, εκκινούν από τη θέση, ότι η απελπιστική κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η μεταφυσική δεν απορρέει από τούτο ή εκείνο το παράπτωμα στοχαστικής αστοχίας. Τόσο η θέση του Αντόρνο περί της «εξουδετέρωσης του πνεύματος»⁴ όσο και ο παθητικός μηδενισμός του Νίτσε ως «έκπτωση και ατροφία της δύναμης του πνεύματος»⁵ υποδηλώνουν ότι η κριτική σκέψη αντιμετωπίζει μοντέλα μεταφυσικής, των οποίων η ημερομηνία λήξης έχει παρέλθει. Πρώτιστο μέλημα και των δύο είναι να καταδειχθεί πως το «χαμηλό βαρομετρι-

κό» της μεταφυσικής δεν είναι τυχαίο συμβάν στην πορεία της σκέψης, αλλά πως η σκέψη υπό τη μορφή μεταφυσικού στοχασμού έχει εκφυλιστεί σε πράξη αυτοκαταστροφής. Στο ερώτημα όμως της ερμηνείας αυτής της αυτοαναιρέσης οι δρόμοι των Αντόρνο και Νίτσε χωρίζονται. Με μια επιχειρηματολογία ιστορικο-φιλοσοφικά ανθρωπολογική ο Αντόρνο αποδίδει τη διαδικασία αποσύνθεσης της μεταφυσικής στην επιτακτική αναγκαιότητα της αυτοσυντήρησης, η οποία καταναγκάζει το πνεύμα να επανακάμψει στις φυσικές του απαρχές. Γι' αυτό το λόγο η διάγνωση των απόλυτα άγονων πλέον πεδίων μεταφυσικών αναζητήσεων δεν αποτελεί για τον Αντόρνο ιδιαιτερότητα της πνευματικής συνθήκης του ύστερου αστικού πολιτισμού. Η εξοιδετέρωση του πνεύματος δεν είναι κάποια νεότευκτη κατάσταση, αλλά συνεχίζει, ριζοσπαστικοποιεί και τεματίζει μια εξέλιξη που χαρακτήριζε το πνεύμα ανέκαθεν και σε όλες του τις ιστορικές μορφολογίες. Για τον Αντόρνο προέχει σε σημασία η άντληση νέας ώθησης του στοχασμού ένεκα της σύγχρονης έκπτωσης της μεταφυσικής που θα οδηγήσει το πνεύμα στην αυτογνωσία. Δείγμα μιας τέτοιας αυτογνωσίας αποτελεί και η συνείδηση του γεγονότος πως η μεταφυσική ως υπέρβαση εξακολουθεί να είναι απολύτως απαραίτητη, ακριβώς εξαιτίας των «κακώς κείμενων» της αστικής παρακμής.

Ο Νίτσε αντίστοιχα θέτει σε κίνηση μια αναστοχαστική διαδικασία, για την οποία όμως τα σημεία της σύγχρονης πνευματικής παράλυσης δεν μπορούν να ερμηνευθούν με τη βοήθεια ιστορικο-φιλοσοφικών σχημάτων. Η αντιτελεολογική του στάση του απαγορεύει την υιοθέτηση κάποιας εξελικτικότητας, ακόμα και όταν αυτή είναι αρνητικής κατεύθυνσης. Η ανάδυση μεταφυσικών σχημάτων ερμηνείας του κόσμου, όπως προκύπτει από το πρώιμο έργο του *Η Γέννηση της Τραγωδίας*, γίνεται βέβαια κατανοητή στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου ιστορικού συνασπισμού ανθρωπολογικών-πολιτιστικών παραμέτρων. Παρ' όλα αυτά, ο Νίτσε δεν προτίθεται να αποδώσει στη μηδενιστική κατάσταση της νεωτερικότητας το χαρακτήρα απόρριψης από κάποιο ιστορικό ντετερμινισμό. Γι' αυτό το λόγο η απαξιωτική στάση του απέναντι στη μεταφυσική παράδοση διαφέρει από αυτή του Αντόρνο. Το τέλος της μεταφυσικής δεν προκαλεί το ζήλο του να επέμβει σωτηριολογικά. Για τον Νίτσε έτσι κι αλλιώς οι παραδεδομένες μορφές μεταφυσικών νοηματοδοτήσεων και αξιοθετήσεων δεν συντελούν πια ούτε στην ώθηση της ζωής ούτε και λειτουργούν βοηθητικά στην παροχή προσανατολισμού. Την κριτική του μηδενισμού την κατανοεί ο Νίτσε ως ενέργεια καταληκτική και συνάμα υπερβατική. Ως συνειδητό ριζικό πρόταγμα ξεσκεπάζει, από τη μια, τις ολιγοθυμίες όλων των νοηματοδοτήσεων του βίου που στηρίζονται στα δεκανίκια ενός δήθεν ακλόνητου Είναι. Από την άλλη, διανοίγεται ένας ορίζοντας νέων προταγμάτων, των οποίων ο κυριαρχικός χαρακτήρας συνοψίζεται στον *υπεράνθρωπο*. Ο Νίτσε κατά κάποιο τρόπο σκοπεύει κάτι παρόμοιο με αυτό που ο Αντόρνο ζητά από την έννοια της αρνητικής φιλοσοφίας. Αν αυτό συγκεφαλαιώνεται στο αίτημα να αποτελέσει η αρνητική διαλεκτική την κριτική του λόγου και συνάμα τη διάσωση της μεταφυσικής, τότε και ο Νίτσε ζητά να υπερβεί τον παθητικό μηδενισμό μέσω του ενεργού μηδενισμού. Ο μηδενισμός θα υποστεί ανελέητη κριτική, αλλά θα λειτουργήσει ταυτόχρονα και ως διαμεσολαβητική βαθμίδα για την ανάδυση νέων κοσμοθεωρήσεων.

Πέρα βέβαια από αυτές τις λανθάνουσες συγγένειες που μπορεί να διαπιστώσει κανείς, παραμένει ανοιχτό το ερώτημα γύρω από το πώς ο Αντόρνο και ο Νίτσε κατανοούν τη μεταφυσική. Ο τρόπος με τον οποίο κατανοούν την έννοια της μεταφυσικής γίνεται κεντρι-

κής σημασίας για τον τρόπο που θα οργανώσουν την κριτική εναντίον της. Τόσο η αλληλεγγύη με τη μεταφυσική, που επιζητά ο Αντόρνο, όσο και η συνέργεια του Νίτσε στη διαδικασία καταστροφής των αξιώσεών της για αλήθεια (ενεργητικός μηδενισμός) απορρέουν από μια συγκεκριμένη εικόνα που έχουν για το τι είναι ή τι θα έπρεπε να είναι η μεταφυσική. Πρώτα πρώτα ούτε η διαγνώση της νεωτερικότητας από τον Αντόρνο (δηλ. η θέση περί της εξουδετέρωσης του πνεύματος) ούτε η φιλοσοφία του Νίτσε, ως αυτοκριτική του επιωρεπούς σε μεταφυσικούς δελεασμούς πνεύματος, επιτρέπουν να ειπωθεί ότι και οι δύο θέλουν να ξεκόψουν από μεταφυσικούς στοχασμούς. Και αυτό γιατί ούτε ο ένας ούτε ο άλλος ασπάζονται την αναγκαιότητα της αποδόμησης ή του τέλους της μεταφυσικής τύπου Χάιντεγκερ. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε εγείρεται το ερώτημα για το τι καταλογίζουν και τι απορρίπτουν στη μεταφυσική.

Όπως είπαμε και πριν, ο Αντόρνο αναπτύσσει το πρόγραμμα της αρνητικής διαλεκτικής στο φόντο της καντιανής κριτικής της μεταφυσικής. Αν για την εποχή του Καντ το αίτημα του κριτικού ελέγχου των ορίων της μεταφυσικής σκέψης ήταν καθ' όλα νόμιμο, τα πράγματα είναι για τον Αντόρνο τελείως διαφορετικά. Ιστορικά γεγονότα όπως το Ολοκαύτωμα καθιστούν για το φιλόσοφο της Κριτικής Θεωρίας και την ίδια την έννοια της υπέρβασης –στην καλύτερη περίπτωση– φρούδα ελπίδα. Ο Αντόρνο πιστεύει στη δυνατότητα κοινωνικής κριτικής που στηρίζεται στη δυναμική της υπέρβασης. Η ίδια δυναμική ενέχεται, κατά τη γνώμη του, και στο μεταφυσικό στοχασμό. Γι' αυτό αναλαμβάνει την προσπάθεια ανεύρεσης επιχειρημάτων στήριξης αυτής της δυναμικής. Πρώτα παραδέχεται βέβαια πως οι μεταφυσικές ιδέες έχουν χάσει κάθε νομιμοποίηση, ταυτόχρονα όμως επιμένει στο γεγονός πως δίχως κάτι παρόμοιο η ιδέα της ίδιας της κριτικής θα ήταν ανέφικτη. Η κατάσταση είναι για τον Αντόρνο πράγματι ανοικτονόμητη: από τη μια μεριά, η νηφάλια αλλά απεγνωσμένη διαπίστωση πως η ιστορική εξέλιξη έχει οδηγήσει τον (υπερβατικό) λόγο σε αδιέξοδο. Από την άλλη, η αγωνία να μην αποτελέσει η παραίτηση της απόγνωσης τον επικήδειο λόγο του στοχασμού. Ο Αντόρνο ισχυρίζεται πως η επιστροφή στον Καντ υπόσχεται πολλά για μια εκ νέου συγκρότηση της δυνατότητας κριτικής σκέψης. Ο ίδιος, ενώ διατηρεί την καντιανή διαφοροποίηση μεταξύ διάνοιας (Verstand) και λόγου (Vernunft), τη νοηματοδοτεί εντελώς διαφορετικά. Βασισμένος στις θέσεις της Διαλεκτικής του Διαφωτισμού, ταυτίζει τη διάνοια με την ταυτιστική σκέψη και της προσάπτει την ευθύνη για τον εκφυλισμό της νεωτερικότητας σε κτηνώδη λατρεία του απλά υπάρχοντος. Το ότι στον Καντ κάθε αξίωση αληθείας προσδένεται στην επιστημονικά ελεγχόμενη διαδικασία της γνωσιοθεωρίας, η οποία επικυρώνει και διαιωνίζει την αρχή της ταυτότητας, αποτελεί για τον Αντόρνο τεκμήριο προδοσίας της μεταφυσικής. Ο Αντόρνο αντιλαμβάνεται πως η γνωσιοθεωρία εμπλέκεται στα δίχτυα της ταυτιστικής λογικής, και έτσι θεωρεί την κίνηση του Καντ να περιορίσει τη γνώση στα πλαίσια του επιστημονικά διασφαλισμένου ως προδοσία της δύναμης υπέρβασης της μεταφυσικής. «Το κύρος της καντιανής έννοιας της αλήθειας μετατράπηκε σε τρομοκρατικό μηχανισμό από τη στιγμή που απαγόρευσε τη σκέψη του απολύτου. Η απαγόρευση αυτή εξελίσσεται αναπότρεπτα σε απαγόρευση της ίδιας της σκέψης»⁶. Αυτή η θέση θεμελιώνεται στην προσπάθεια που κάνει ο Αντόρνο να αποσπάσει τη μεταφυσική από τον καντιανό περιορισμό της εντός των ορίων του γνωσιοθεωρητικά δυνατού. Επειδή, λόγω της καθολικότητας της ταυτιστικής λογικής, η διαδικα-

οία εξουδετέρωσης του πνεύματος έχει προχωρήσει τόσο σημαντικά, υφίσταται για τον Αντόρνο η πιθανότητα μιας τελευταίας προσπάθειας διάσωσης. Η μεταφυσική γίνεται με αυτό τον τρόπο το τελευταίο καταφύγιο όλων των δυναμικών υπέρβασης.

Η προσπάθεια απεγκλωβισμού της μεταφυσικής από την απολυταρχική κληρονομιά της ταυτιστικής λογικής θα αποτελούσε για τον Νίτσε παγίωση σχημάτων σκέψης που έχουν ως αποκλειστικό γνώρισμα τις αντιθέσεις και τους διπολισμούς. Το εγχείρημα του Αντόρνο να αντιδιαστείλει το ενθάδε της νεωτερικής κακοδαιμονίας στο επέκεινα της δυνατότητας υπέρβασης θα φάνταζε στα μάτια του ως μια ακόμα αναβίωση μεταφυσικών διψήμων, που ο ίδιος πολέμησε με πάθος από τη *Γέννηση της Τραγωδίας* μέχρι τη *Γενεαλογία της Ηθικής*. Η δυσφορία του Νίτσε απέναντι σε τέτοιες αναπαλαιώσεις του μεταφυσικού οικοδομήματος κατανοείται εύκολα αν αναλογιστεί κανείς, πως γι' αυτόν η μεταφυσική ανήκει στα προτάγματα κοσμοθεώρησης που παρέχουν στη βιωτική ύπαρξη πλασματικές δυνατότητες ολιστικής νοηματοδότησης και προσανατολισμού. Για τον Νίτσε εξίσου ξεκάθαρο είναι και το γεγονός πως αυτή η λειτουργία αναπτύσσει μια δυναμική αυτονομής που, στην περίπτωση των μεταφυσικών προταγμάτων, παίρνει τη μορφή ιδεολογικής φενάκης. Αυτό δεν αποτελεί κάποιο είδος εκτροχιασμού που θα μπορούσε κανείς να αποφύγει λαμβάνοντας τα κατάλληλα μέτρα. Σε τι άλλο συνίσταται η νιτσεική κριτική της μεταφυσικής αν όχι στην παραπάνω σκέψη; Στο έργο του ο πυρήνας των ερμηνευτικών και μορφοποιητικών του κόσμου προταγμάτων ταυτίζεται με μια τάση απολυτοποίησης. Τόσο το γνωσιοθεωρητικά ορθό, το ηθικά επιβεβλημένο ή το αισθητικά αξιόλογο όσο και οι κάθε λογής βιοπρακτικές σχολιμότητες προτάσσονται ως αμετάβλητες βεβαιότητες του πραγματικού. Θα μπορούσε βέβαια να αντιτείνει κανείς πως η αξίωση αυτή δεν είναι κάποια υπερφίαλη αμετροέπεια, μιας και τα μεταφυσικά προτάγματα στοχεύουν σε μια δεσμευτική ερμηνεία που προσδίδει στο κοσμικό όλο πλήρη νοηματοδότηση και αξιακή αυτοτέλεια. Ο Νίτσε σε καμία περίπτωση δεν κακείει απέναντι στο γεγονός, ότι η ζωτικότητα ή αλλιώς το ανανεωτικό σφρίγος των μεταφυσικών κοσμοειδώλων πηγάζει από την ικανότητά τους να εντάσσουν τις σχέσεις του ανθρώπου με τον εαυτό του και τον κόσμο σε ένα συνεκτικό πλαίσιο κανονιστικών δεσμεύσεων. Η διάγνωσή του είναι πως η ικανότητα των κοσμοειδώλων να λειτουργούν κανονιστικά εδράζεται πάντα στην επικράτηση μορφωμάτων της θέλησης για δύναμη. Εντοπίζεται έτσι ευστοχα η εστία των απολυτοποιήσεων. Στο βαθμό που τα κοσμοείδωλα αποτελούν αποκρυσταλλώσεις της θέλησης για δύναμη, δεν μπορούν παρά να αίρονται σε απόλυτη βαθμίδα δικαιοδοσίας όσον αφορά το γνωσιοθεωρητικά δυνατό, το κανονιστικά αρμόζον, το αισθητικά αξιόλογο κ.λπ. Όμως το ότι, σε αντίθεση προς την ιδεολογική αυτή κατίσχυση, κάθε κοσμοείδωλο είναι για τον Νίτσε ουσιαστικά ερμηνευτικό πρόταγμα, φαίνεται όταν προκύπτει μια κατάσταση όπου «οι ύμνιστες αξίες απαξιώνονται»⁷. Τότε αποδεικνύεται αδιάφνευτα ότι η μεταφυσική δεν είναι θεματοφύλακας ακλόνητων αληθειών, αλλά απορρέει, όπως και κάθε άλλο μόρφωμα της θέλησης για δύναμη, από συγκεκριμένους συσχετισμούς δυνάμεων. Κατά τον Νίτσε, οι συσχετισμοί αυτοί μορφοποιούνται ως κοσμοείδωλα καθώς κατορθώνουν να συγκροτήσουν δίπολα αντιθετικών αρχών.

Ο μηδενισμός προετοιμάζει το έδαφος, ώστε να συνειδητοποιηθεί ο χαρακτήρας κάθε μεταφυσικού προτάγματος. Αυτό με τη σειρά του έχει άμεσες συνέπειες για τη μορφή και την προσέγγιση της φιλοσοφικής κριτικής στο αντικείμενό της. Αποβάλλοντας τη μεταφυσική

σική ως σύστημα δεσμευτικών ερμηνειών του κόσμου, η κριτική της μεταφυσικής ενεργείται ως ερμηνεία ακριβώς αυτής της αξίωσης ερμηνευτικής δεσμευτικότητας που εγείρει η μεταφυσική. Σκοπός της είναι τώρα να αναδείξει τον ερμηνευτικό χαρακτήρα κάθε μεταφυσικού προτάγματος, συνάμα όμως να αποδεσμεύσει νέες δυνάμεις ερμηνευτικότητας με χαρακτηριστικά δημιουργικού προτάγματος. Σε αντίθεση με τον Αντόρνο, ο Νίτσε είναι με αυτό τον τρόπο σε θέση να έχει μια πιο χαλαρή στάση απέναντι στη μεταφυσική. Ο λόγος είναι απλός: εξαιτίας του γεγονότος ότι ο ίδιος βλέπει τη μεταφυσική ως πλέγμα ερμηνευτικών και αξιοκεντρικών σκοποθετήσεων, δεν νιώθει αναγκασμένος να συμμεριστεί τη στάση ριζικής απόγνωσης που χαρακτηρίζει την κριτική του Αντόρνο. Σίγουρα ο Νίτσε θα συνυπέγραφε τη σκέψη του Αντόρνο περί της απελπιστικής έκπτωσης του μεταφυσικού λόγου: *«Ως να μην ήταν η πρόθεση [της μεταφυσικής, Κ. Μ.] να στραφεί στους ανθρώπους και να διαμορφώσει το λόγο της σύμφωνα με τις ανάγκες τους ακριβώς αυτό που τους αφαιρεί κάθε δυνατότητα να έχουν αξιώσεις, ακόμα και όταν δεν πιστεύουν σε κάτι τέτοιο. Τόσο χαμηλά έχει ξεπέσει η μεταφυσική»*⁸. Δεν απαιτείται ιδιαίτερη οξυδέρκεια για να διακρίνει κανείς στους στοχασμούς περί του «τελευταίου ανθρώπου» πως ο Νίτσε έχει θέσει κάτι παρόμοιο στο στόχαστρο της κριτικής. Βολεμένος στη θαλπωρή της γενικευμένης απαξίωσης των αξιών, ο σύγχρονος άνθρωπος παρερμηνεύει την αυξανόμενη παραλυσία που προκύπτει από την αποκαθίλωση των παραδόσεων ως να ήταν η πιο βολική κατάσταση αυταρέσκης μετριότητας. Η κριτική που ασκεί ο Νίτσε στη φιλοσοφία ως πανεπιστημιακής διαχειρίστρας της μίζεριας είναι εξουθενωτική. Αν και, όσον αφορά την κριτική της ιδεολογίας, ο Νίτσε δεν υστερεί σε τίποτα του Αντόρνο, εντούτοις σε ένα συγκεκριμένο σημείο είναι υποχρεωμένος να ξεκόψει οριστικά και αμετάκλητα με τις περιπέτειες της μεταφυσικής. Στο σημείο αυτό βρίσκει η καρδιά της κριτικής φιλοσοφίας του Αντόρνο: το εγχείρημα διάσωσης της υπερβατικότητας της μεταφυσικής πρέπει να εξουδετερώσει την αντίληψη της διαφοράς ως αντίθεσης.

Η βαθιά δυσπιστία και καχυποψία του Νίτσε απέναντι σε κάθε προσπάθεια, όπως η ανάλογη του Αντόρνο, να διασωθεί η διαφορά στην υπέρβαση (της αντίθεσης), γίνεται κατανοητή αν ενσκήψει κανείς στους καταληκτικούς στοχασμούς του Αντόρνο για τη μεταφυσική. Οι σκέψεις του Αντόρνο καθοδηγούνται από την αναγκαιότητα μιας διπλής άρνησης: το απόλυτο της μεταφυσικής δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να νοηθεί ως ον. Αυτό θα αποτελούσε για τον Αντόρνο εκείνον ακριβώς το διπλασιασμό με τη μορφή του «αληθινού κόσμου»⁹, τον οποίο ο Νίτσε χαρακτηρίζει ως την πηγή της απορριπτέας μεταφυσικής. Όμως, ο Αντόρνο δίνει μια ελαφρώς διαφοροποιημένη χροιά στην κριτική του διπλασιασμού απ' ό,τι ο Νίτσε. Επιχειρηματολογώντας κοινωνιοκριτικά, μέμφεται τις οντολογίες (δηλ. του διπλασιασμού με την έννοια του *όντως όντος* σε αντίθεση προς το *ενθάδε ον*) ότι επικροτούν τα κακώς κείμενα. Σύμφωνα με τη δεύτερη άρνηση, το απόλυτο της μεταφυσικής ούτε ως μη-ον μπορεί να νοηθεί, γιατί αυτό θα σήμαινε ότι υποτάσσεται κανείς στο θετικισμό και τις απαγορεύσεις του. Με δεδομένα τα δύο αυτά μέτωπα στον Αντόρνο απομένει ως μοναδικός υποψήφιος για τη θέση του απόλυτου το μη-ταυτόσημο. Η έννοια αυτή επιχειρεί να συλλάβει όλα όσα διαφεύγουν από τον κλειστό ορίζοντα της ταυτιστικής σκέψης. Συνάμα το μη-ταυτόσημο αποτελεί τον οντολογικό χώρο της σκέψης, όπου θα είχε αρθεί ο βίαιος καταναγκασμός των κοινωνικών σχέσεων, αλλά και η εξουσιαστική ταυτιστική σκέψη. Κα-

θήκον της φιλοσοφίας, στο βαθμό που θέλει να παραμείνει πιστή στη μεταφυσική, είναι να προτάξει μια ερμηνεία του κόσμου, η οποία στην προοπτική της εσχολογικής αλήθειας θα ιχνηλατούσε τα λανθάνοντα σημάδια της λύτρωσης στην κόλαση της ενθάδε ασυμφιλίωτης ύπαρξης. Η πεποίθηση αυτή δεν είναι καταστάλαγμα των στοχασμών του ύστερου Αντόρνο. Ήδη στη μελέτη του για τον Kierkegaard (αρχές της δεκαετίας του '30) γίνεται λόγος για την ολοκληρωμένη αρνητικότητα της γήινης ύπαρξης, η οποία μετατρέπεται σε αντικατοπτρισμό του αντιθέτου της, δηλ. της λύτρωσης¹⁰. Η ενδοκοσμική αναλήθεια γίνεται έτσι δείκτης του εαυτού, αλλά και του αντιθέτου της.

Αν κανείς έχει κατά νου τη ντισεϊκή κριτική της μεταφυσικής, δεν θα αργήσει να αντιληφθεί πως η παρακάτω σκέψη δεν είναι το μοναδικό θεολογίζον σχήμα του Αντόρνο που θα προκαλούσε τη δυσφορία και την απόρριψη του Νίτσε. Είναι η ίδια η μορφή της σκέψης του Αντόρνο, η οποία αντλεί τη δυναμική της από τις ερμηνευτικές δυνατότητες της αντίθεσης-αντίφασης, που θα προκαλούσε την ένσταση του Νίτσε, διότι όπως είδαμε μεταφυσική σημαίνει για τον Νίτσε διϋσμός και αντίθεση¹¹. Ο Αντόρνο με την αντιθετική του σκέψη δεν κάνει τίποτα διαφορετικό από εκείνο που ο ίδιος απορρίπτει στις οντολογίες ως νομιμοποιητικές ιδεολογίες του υπάρχοντος. Αντί να εναντιωθεί στα κυρίαρχα σχήματα σκέψης, ο Αντόρνο παγώνει διϋστικές σκοποθεσίες. Για τον Νίτσε θα αρκούσε αυτό για να φανεί ότι η φιλοσοφία του Αντόρνο αποτελεί –στην καλύτερη περίπτωση– μια τελευταία μάχη της μεταφυσικής για την τιμή των όπλων, η οποία, παρά την προσπάθεια, είναι καταδικασμένη σε αφανισμό. Αν τα πράγματα είχαν μόνο έτσι, δεν θα έμενε τίποτα άλλο παρά να κατατάξουμε το εγχείρημα του Αντόρνο στη σφαίρα της χρεοκοπημένης μεταφυσικής. Προσωπικά θεωρώ πως μια τέτοια ενέργεια θα ήταν λανθασμένη, καθώς θα παραγνώριζε το ερμηνευτικό βάρος που έχει για τη φιλοσοφία του Αντόρνο η έννοια του συναστερισμού (*Konstellation*), έννοια η οποία εισάγει ένα είδος σκέψης πέρα από ταυτιστικά στεγανά. Από την άλλη, η κριτική της μεταφυσικής του Νίτσε προσφέρει το κατάλληλο πλαίσιο για να εκδιπλωθεί το ερμηνευτικό δυναμικό που ενέχεται στην έννοια του συναστερισμού. Σε κάθε περίπτωση, διαπιστώνουμε πως ο Νίτσε αναπτύσσει ένα είδος κριτικής της μεταφυσικής που είναι σε θέση να διαρρήξει τις αποστεωμένες δομές της μεταφυσικής αντιθετικότητας. Εκκινώντας από τη ντισεϊκή απόρριψη της σκέψης των αντιθέσεων μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως η ασαφής σχέση μεταξύ αναγκαιότητας και αδυνατότητας μεταφυσικής στον Αντόρνο δεν είναι απαραίτητο να αποτελεί και την τελευταία λέξη πάνω στο θέμα. Οι απορίες της αντορνικής σκέψης αποδεικνύονται στο φως της ντισεϊκής κριτικής αβάσιμες, καθώς ο Νίτσε αναπτύσσει μια φιλοσοφία που οδηγεί πέρα από τις έννοιες και τα προβλήματα, τα οποία ωθούν τον Αντόρνο σε απεγνωσμένες κινήσεις. Από αυτή την άποψη, η σκέψη του Νίτσε αναφορικά προς τη μεταφυσικοκριτική της προοπτική δύναται να λειτουργήσει διορθωτικά απέναντι στις αδιέξοδες απορίες του Αντόρνο.

Ο λόγος γι' αυτό είναι απλός: Η *Αρνητική Διαλεκτική* διαπερνάται από μια αντιθετική στοχαστική κίνηση, δηλαδή παλινδρομεί μεταξύ της ανάγκης να διασώσει το δυναμικό υπέρβασης που εμπεριέχεται στην παράδοση της μεταφυσικής και της αναγκαιότητας να θεωρήσει το μεταφυσικό στοχασμό ως χρεοκοπημένο. Η πλειστικότητα αυτής της αναγκαιότητας δεν έχει μόνο ενδοθεωρητικές υποδηλώσεις. Ακριβώς υπό το φως γεγονότων όπως το Ολοκαύτωμα, αλλά και ευρύτερων κοσμοϊστορικών διαδικασιών όπως η επιβολή ολο-

κληρωτικών καθεστώτων ή η καθολική επικράτηση της καπιταλιστικής εργαλειακής ορθολογικότητας, καθίσταται εναργέστερη η «άλληλεγγύη» του Αντόρνο με τη μεταφυσική, η οποία για την (κοινωνική) κριτική είναι παράδοξα αναγκαία και συγχρόνως περιττή. Περιττή διότι έχει συνθηκολογήσει με την καθολική διείσδυση της θετικιστικής αποθέωσης του υπαρκτού σε όλες τις μορφές βίου. Αν, όπως ισχυρίζεται ο Αντόρνο, η κοινωνική ολότητα παρουσιάζεται ως εξαντικειμενικευμένη φύση¹², τότε ο Νίτσε θα ισχυριζόταν πως δεν χρειάζεται (κριτική-αρνητική) μεταφυσική, αλλά στοχασμός πάνω στις σχέσεις ερμηνείας και παράστασης.

Σημειώσεις

1. Βλ. Adorno, *Negative Dialektik*, GS (Άπαντα) 6, Φρανκφούρτη 1997, σ. 400.
2. Βλ. Nietzsche, *Kritische Studienausgabe*, τόμος 12, 9 [35], Μόναχο 1993, σσ. 50 κ.ε.
3. Βλ. Nietzsche, *Kritische Studienausgabe*, τόμος 13, 16 [32], σ. 492.
4. Βλ. Adorno, *Negative Dialektik*, σ. 386.
5. Βλ. Nietzsche, *Kritische Studienausgabe*, τόμος 12, σ. 351.
6. Βλ. Adorno, *Negative Dialektik*, σ. 381.
7. Βλ. Nietzsche, *ό.π.*, σ. 351.
8. Βλ. Adorno, *Negative Dialektik*, σ. 361.
9. Βλ. Νίτσε, *Götzen-Dämmerung*, τόμος 6, σ. 80.
10. Βλ. Adorno, *Kierkegaard*, GS 2, Frankfurt am Main 1997, σ. 123.
11. Βλ. Nietzsche, *Πέρα από το καλό και το κακό*, 2, Νησίδες, Αθήνα 1999, σ. 16.
12. Βλ. Αντόρνο, *Negative Dialektik*, *ό.π.*, σ. 351.

Βαγγέλης Δημητράκης, 1997